

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора юридичних наук, професора

СПАСИБО-ФАТЄЄВОЇ ІННИ ВАЛЕНТИНІВНИ

на дисертацію Труби Вячеслава Івановича

**«Поняття та загальні класифікація сімейних правовідносин»,
подану на здобуття наукового ступеню доктора
юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право та
цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право**

Актуальність теми дослідження. Обрана В. І. Трубою тема належить до сфери сімейного права, наукова та практична проблематика якого доволі різноманітна. Досліджень з цієї проблематики в Україні було чимало. Навіть у 2020 р. захищені дві докторські дисертації М. В. Менджул, присвячена принципам сімейного права, та В.А. Ватрас щодо джерел сімейного права. Так чи інакше досліджувались різні елементи сімейних правовідносин – щодо суб'єктного складу, тих чи інших прав та обов'язків тощо. В дисертації В.І. Труби наданий достатньо детальний огляд наукової літератури та досліджень на цю тематику. Водночас слід погодитися з тим, що проблематика сімейних правовідносин залишається на хвилі актуальності, спори з тих чи інших підстав не вщухають і судова практика демонструє все більше їх різномаїття.

Змінюється соціальне середовище людського буття, формуються нові цінності, які сприймаються чи відвертаються українським суспільством, значно поглибилася проблематика прав людини, складовою якої є її сімейне життя, де людина природно відчувається у близькому їй психічному та моральному середовищі. В певному сенсі люди не здатні існувати без сім'ї – без утримання, підтримки, допомоги, можливості самореалізації, що надає лише сім'я.

Все це потребує врахування при розгляді прав та обов'язків осіб, які проживають сім'єю, а тому тематика сімейних правовідносин ніколи не втратить своєї актуальності.

Оскільки проблеми правовідносин є одними з найскладніших у теорії

права, то проблеми сімейних правовідносин мають складність у квадраті. Їх науковий аналіз є важливим для розвитку сімейного права. А будь-який такого правового явища, як правовідносини, безсумнівно, неможливий без їхньої класифікації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертації відповідає Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501; Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р); Стратегії розвитку наукових досліджень НАПрН України на 2016–2020 роки, затвердженій постановою загальних зборів НАПрН України від 03 березня 2016 р.

Мета і завдання дослідження сформульовані свідчать, що дисертант обрав за мету широкий діапазон наукових пошуків стосовно теоретико-правового обґрунтування класифікації сімейних правовідносин на підставі дослідження поняття та змісту їх елементів. Серед іншого автор ставить за мету обґрунтувати класифікацію сімейних правовідносин; визначити критерії їх відмежування сімейних правовідносин від суміжних правовідносин; дослідити системні законодавчі, теоретичні та прикладні проблеми різних видів правових сімейних відносин та їх класифікації тощо та сформулювати рекомендації, спрямовані на вдосконалення сімейного законодавства та оптимізацію правозастосовної практики.

Такий підхід заслуговує на підтримку і є базовим для дослідження спектру завдань, які визначаються дисертантом і відповідають науковій спеціальності 12.00.03. Разом із тим слід вказати на те, що коло завдань дослідження видається надто розширеним через включення до нього і принципів сімейного права, і визначення місця сімейного права в системі права.

Методологічна основа дослідження покликана сприяти глибокому та всебічному дослідженню зазначеного кола питань і відповідає поставленій

меті і завданням. У дисертації було вдало використано історико-правовий метод для демонстрації становлення і розвитку правових інститутів сімейного права, метод аналізу дозволив встановити генезис наукового пізнання окремих видів сімейних правовідносин, завдяки системному підходу досліджені елементи цих правовідносин, а порівняльно-правовий метод надав змогу виявити схожості та відмінності сімейних правовідносин із іншими цивільними правовідносинами, а також порівняти підходи у нормативно-правовому регулюванні цих відносин із джерелами права ЄС. Суто методології присвячений і перший підрозділ першого розділу дисертації, в якій більшою мірою йдеться про методи дослідження сімейних правовідносин.

Основні положення дисертації отримали належну апробацію: автор має необхідну кількість публікацій, що вимагаються для захисту докторської дисертації. Положення цієї наукової праці доповідалися на численних конференціях, в яких дисертант брав участь.

Загальна структура роботи продумана і виважена, є логічною та демонструє поступовий рух як в історичному і методологічному аспекті, так і від загального до конкретного розуміння правовідносин, цивільних правовідносин та сімейних правовідносин, їх видів, структурних елементів з аналітичним баченням проблем, які виникають на практиці, та шляхів їх розв'язання.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять тринадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 458 сторінок, з них 389 основного тексту. Джерельна база дослідження значна – вона складається з 627 найменувань, серед яких наукові праці як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, а також матеріали судової практики.

Наукова новизна основних положень та висновків дисертації полягає в тому, що вона є першою в новітній цивілістичній науці України з системних праць, присвячених проблематиці сімейних правовідносин. Вона

увібрала в себе дослідження елементів цих правовідносин, застосування норм права при їх виникненні та здійсненні прав і виконанні обов'язків учасниками цих правовідносин та захисту цих прав. Висновки дисертанта, зроблені по результатах дослідження, є виваженими і з більшістю з них можна погодитися.

Так, заслуговує на схвалення підхід автора щодо поглядів на сімейні відносини крізь призму їх соціального значення, культурних, моральних та релігійних національних традицій, що дозволило автору пов'язати їх становлення, а не певних етапах розвитку суспільства – і принципову видозміну чи, навпаки, зміцнення саме такого їх стану. Це дозволяє вбачити підґрунтя як до їх стабільності, так і до необхідного позитивного вектору розвитку.

Простеження становлення доктрини сімейного права стає можливим з підрозділу 1.2, в якому зібрана інформація про різноманітні сфери дослідження сімейних правовідносин та їх елементів. Наведена величезна кількість наукових праць різного рівню, розділених по етапам формування соціальних та правових норм та їх правозастосування. Та й взагалі Розділ 1 дисертації демонструє проникнення в товщу наукових та нормотворчих пошуків в сфері сімейних відносин в історичному та просторовому розрізі, щоправда майже не торкаючись аналізу права західної традиції, що діяло на території певної частини сучасної України.

Серед фундаментальних передумов аналізу власне сімейних правовідносин, звісно, предмет і метод унормування, яким приділяється значна увага в науковій роботі В.І. Труби. Ним підкреслюється певна специфіка прояву, зокрема, правового становища учасників сімейних правовідносин, якою є рівність їх учасників. Ним вірно застережено на те, що вона не властива більшості сімейно-правових відносин, зокрема у відносинах між батьками і дітьми, між особами, які замінюють батьків, і влаштованими в сім'ю дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Це знаходить свій прояв у тому, що діти, з одного боку, «підпорядковані»

батькам та особам, які їх замінюють, з іншого – права дітей є привілейованими відповідно до законодавства і мають бути такими безпосередньо в сім'ї та суспільстві (с. 117).

Не викликає сумніву й те, що друга основа цивільних правовідносин – майнова самотійність – також має власну специфіку в сімейних правовідносинах. Автором вказується, що вона у сімейному праві може бути відсутня або обмежена (с.118). Можливо, це надто категоричне твердження, але по суті дійсно, що у значній більшості сімейних правовідносин майнова самотійність або взагалі не береться до уваги (щодо виховання дітей, сприяння їх розвитку тощо), або не є визначальною для них (якщо діти мають відповідні доходи від власного майна або діяльності). Тож слід погодитися з твердженням дисертанта про те, що «матеріальність шлюбно-сімейних правовідносин є кардинально іншою, ніж матеріальність відносин цивільно-правових».

В дисертації існування певних складнощів у визначенні поняття сімейних правовідносин обґрунтовується складністю формулювання поняття «сім'я» загалом і такого елемента правових відносин, як «суб'єкт сімейних правовідносин» (с.175-186). Це дійсно так, адже як за Сімейним кодексом України поняття сім'ї та її складу трактується досить широко і неоднозначно, так і використання цих термінів в інших правовідносинах, так чи інакше дотичних до сімейних (житлових, спадкових, власності тощо), різняться. Саме це чинить безпосередній вплив на характеристику сімейних правовідносин як «мегаправовідносин», в яких беруть участь особи, що називаються «члени сім'ї», або сімейних правовідносин у вузькому їх розумінні як відносин, врегульованих нормами сімейного права.

Автор проводить розмежування між внутрішніми та зовнішніми правовідносинами з участю членів сім'ї, сімейними та родинними правовідносинами, відносинами спорідненості, квазісімейними правовідносинами та правовідносинами, які навіть не можна вважати квазісімейними – при патронаті.

Так, квазісмейними автор називає форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування - опіку та піклування, прийомну сім'ю та дитячий будинок сімейного типу (с.336). Причиною відсутності сімейних правовідносин при патронаті автор називає тимчасовість догляду, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя. Це надає йому підставу вважати патронат заходом соціальної підтримки дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (с.339-341).

Ним визначаються особливості сімейних правовідносин, до яких він відносить (а) чітко визначений суб'єктний склад (їх учасниками можуть бути лише фізичні особи); (б) як правило, триваючий у часі характер; (в) відсутність вартісності (на відміну від відносин із влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування) (с.191); (г) відсутність взаємності прав і обов'язків між певними учасниками (зокрема батьками та дітьми) (с.193) та ін.

Автор виділяє такі ознаки сімейних правовідносин: 1) зв'язок між суб'єктами, що виникає на підставі норм сімейного права; 2) зв'язок між фізичними, індивідуально визначеними особами; 3) пов'язаність осіб через їх суб'єктивні права та обов'язки, що ґрунтуються на нормах сімейного права; 4) підтримання таких зв'язків примусовою силою держави (с. 198), що заслуговує на підтримку. В інших підрозділах міститься й уточнення, які також можна віднести до ознак сімейних правовідносин, а саме: 5) для визнання правовідносин сімейними достатньо факту виникнення між родичами тісного емоційного і психологічного зв'язку, сімейної прив'язаності (на підставі аналізу рішень ЄСПЛ); 6) факт спільного проживання батьків та інших членів сім'ї не завжди має вирішальне значення для здійснення права на виховання дитини та спілкування з нею (с.331).

В розділі 2 дисертації йдеться про елементи сімейних правовідносин з їх загальною характеристикою, а в розділі 3 аналізуються окремі види сімейних правовідносин, що супроводжується авторською оцінкою їх

трансформації, викликаній сучасними соціальними змінами. Так, автор зазначає на сучасну деформалізацію шлюбу як негативне явище (с.196), що відповідає і моїй оцінці такої тенденції. При чому це зроблено не з культурних чи інших вподобань, а внаслідок правового аналізу та проблем у правозастосуванні.

Заслуговують на підтримку й інші положення наукової новизни та ті міркування та висновки, до яких доходить автор в своїй науковій праці. Всі вони свідчать про те, що автором приділено багато уваги дослідженню сімейних правовідносин. Дисертант демонструє хороші навички дослідника, який здатний виявити протиріччя, недоліки й інші вади в правовому регулюванні та правозастосуванні і надати пропозиції стосовно подолання такого стану. Його дискусія коректна, а позиція – достатнім чином аргументована. Положення, що виносяться на захист, більшою мірою містять ознаки наукової новизни, є результатом його самостійної роботи та кроками в досягненні поставленої перед собою мети.

Разом із цілком позитивним ставленням до висновків, отриманим автором в ході свого дослідження, варто відзначити й на деякі спірні умовиводи, неузгодження і деяку недосказаність, які можуть стати підґрунтям наукової дискусії та напрямами подальшої розробки проблем у сфері сімейного права.

1. Дисертація називається «Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин». Разом із тим як мета дослідження поняття цих правовідносин не згадується і в завданнях про це також не йдеться. У той же час як завдання вказуються визначення місця сімейного права в системі права; розкриття змісту й особливостей принципів сімейного права, що має опосередковане значення для теми дослідження.

Щодо класифікації сімейних правовідносин, то не визначено чітко критерії такої класифікації. Вони розпорошені по тексті, а мали би бути позначені у положеннях наукової новизни.

Слід також позначити, що не всі завдання, сформульовані як такі, знайшли своє відображення у положеннях наукової новизни та висновках. Так, дисертант мав намір обґрунтувати класифікацію сімейних правовідносин; визначити критерії відмежування сімейних правовідносин від суміжних; дослідити системні законодавчі, теоретичні та прикладні проблеми різних видів правових сімейних відносин. Саме це мало відбитися в положеннях наукової новизни чи висновків, але цього прямо не зазначено, хоча по тексту роботи про це йдеться.

2. Потребує пояснення визначення об'єкта сімейних правовідносин, оскільки в різних підрозділах дисертації він визначається по-різному.

Так, на с. 223 об'єктами сімейних правовідносин визнаються матеріальні (речі), нематеріальні дії – позитивні, і у формі утримання від дій.

На с.288 у висновках – значно ширше: «об'єктом сімейних правовідносин є позитивні дії, поведінка людей щодо набуття, використання певних нематеріальних і матеріальних благ, врегульованих нормами сімейного права, а саме: щодо особистих немайнових благ (шлюб та подружні цінності, вибір прізвища, сім'я, материнство, батьківство, дитинство, виховання, розвиток), матеріальних благ (матеріальна підтримка період шлюбу подружжя, утримання дітей, аліменти). Об'єктами сімейних правовідносин також є зобов'язання у формі утримання від дій». А на с.337 об'єктом правовідносин з опіки та піклування над дітьми є також зобов'язання, але вже інше: дбати про підопічну дитину.

На с.242 - об'єктом шлюбних правовідносин є дії як результат свідомої (вольової) діяльності людей - зі створення та набуття прав та обов'язків подружжя.

На с.344 (висновок 6) об'єктами правовідносин між батьками та дітьми є *права і обов'язки*. Водночас так само визначається і зміст правовідносин між батьками і дітьми.

На с.294 йдеться про визначення об'єкта правовідносин немайнового змісту між батьками і дітьми, яким є нематеріальні блага (ім'я особи), а

також дії (поведінка) як результат свідомої (вольової) діяльності людей (спілкування батьків і дітей, виховання дітей, вжиття заходів щодо захисту прав та інтересів). У той же час на с. 228 йшлося про *поведінку* людей (як об'єкт) щодо набуття, використання певних нематеріальних і матеріальних благ

На с.346 як об'єкти правовідносин позначені дії з виховання, утримання, захисту прав та інтересів дітей, а також дії з утримання повнолітніх суб'єктів одним одного у визначених законом випадках.

Отже, спостерігається, по-перше, змішання об'єкту правовідносин та їх змісту; по-друге, певна неузгодженість зі вченням про об'єкти прав та правовідносин.

3. Потребують додаткової аргументації декі положення дисертації.

3.1. Щодо такого критерію сімейних правовідносин, як спільне проживання – наскільки він є визначальним для подружжя та для правовідносин між батьками та дітьми? Адже в роботі йдеться про режим окремого проживання подружжя (с.277-278) із визначенням його мети, що не припиняє сімейні правовідносини, у той час як окреме проживання подружжя тягне за собою зміну правового режиму майна. До речі, в країнах Західної Європи фіксація в договорі між подружжям окремого проживання використовується як аналог розірвання шлюбу для уникнення несення додаткових витрат.

Водночас на с.342 стверджується, що у разі тривалого проживання певних осіб однією сім'єю або підтримання між ними зв'язків, які можна назвати родинними, навіть за відсутності між ними кровного зв'язку, у них можуть виникнути взаємні права на спадок.

Тобто не цілком ясний критерій віднесення правовідносин до сімейних і те, при чому тут право на спадок.

3.2. Щодо розуміння неукладеного шлюбу, підстав та наслідків його визнання таким (с.285-289). Якщо, як йдеться в дисертації, запис про шлюб зроблено у відсутність одного з наречених, після чого вони проживали разом

тривалий час, але згодом було подано позов про визнання шлюбу неукладеним, то як ставитись до цього? Чи можна вважати такі правовідносини сімейними і чи можна провести паралелі між неукладеним шлюбом і неукладеним договором?

3.3. Щодо такого критерію для визначення сімейних правовідносин, як наявність факту виникнення між родичами тісного емоційного і психологічного зв'язку, сімейної прив'язаності між особами (висновок 12 на с.346). Чи є такий критерій правовим і як судам слід його з'ясовувати?

3.4. На с.345 висновок 7 йдеться про правовідносини між батьками та дітьми (батьківські правовідносини) і правовідносини з усиновлення як різні правові явища. Як видається, це правовідносини різної площини, тоді чому тут міститься їх порівняння?

3.5. Якою мірою здійснення допомоги органами опіки та піклування, примирення подружжя, встановлення для подружжя режиму окремого проживання у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно та медіація відносяться до категорії захисту?

4. Не можна погодитися з розумінням зловживання, наданим у підрозділі 4.1, зокрема на с.354-355, де зловживанням визнається домашнє насильство. В такому разі не простежується різниці між зловживанням та правопорушенням. Навряд чи можна вести мову про позбавлення батьківських прав як наслідок зловживання, а не наслідок правопорушення. Скоріш за все, зловживання батьківськими правами є ненадання згоди на ті чи інші дії по відношенню до дитини, які батьки мають здійснювати спільно, та інші подібні дії. У будь-якому разі, зловживанням є використання свого права на зло, а не, власне, за його призначенням. Саме цим воно відрізняється від правопорушення.

Загалом же подана на захист дисертація є завершеною науково-дослідною роботою, котра містить вирішення важливого для сучасної доктрини сімейного права наукової проблеми, що полягає у розкритті та науковому обґрунтуванні різних аспектів сімейних правовідносин, їх видів,

способу та порядку здійснення прав та обов'язків учасників цих правовідносин. В роботі міститься достатньо матеріалів судової практики, яка ілюструє проблему, до розкриття якої вдається дисертант. При чому спектр спорів достатньо широкий і вони не обмежуються практикою лише українських судів.

Основні результати дисертації досить повно викладені у монографії, 22 наукових статтях, двох підручниках, енциклопедії та 24 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Зіставлення текстів дисертації та автореферату свідчить, що їх основний зміст є тотожним.

Викладене дозволяє зробити висновок, що дисертація на тему: «Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин», подана на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (з наступними змінами), а її автор – Труба В'ячеслав Іванович - заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

**професор кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України**

І. В. Спасибо-Фатєєва

